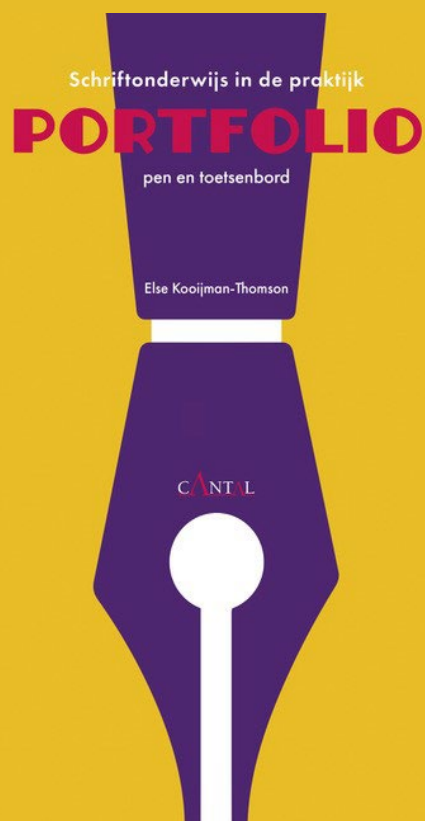

PAK JE PEN
en toetsenbord

PORTFOLIO
pen en toetsenbord

*Blijvend
in ontwikkeling*

Het Schriftbulletin nr.5

Het Schriftbulletin

Nummer 5

Van harte bieden wij – auteur en uitgever – u nummer 5 van *Het Schriftbulletin* aan. Als gebruiker van *Pak je pen en toetsenbord* en/of *Portfolio, pen en toetsenbord* ontvangt u *Het Schriftbulletin* in het voor- en najaar. Het bulletin wordt eveneens gepubliceerd op www.pakjepen.nl/Schriftbulletin.

Het Schriftbulletin is uitdrukkelijk bedoeld om contact met u te onderhouden. Wij willen u graag informeren over ontwikkelingen die relevant zijn voor uw vak. Wij vragen u regelmatig - ook in dit bulletin - naar feedback, ervaringen, wensen, suggesties en meningen. Niet alleen m.b.t. *Pak je pen* en *Portfolio* maar zeker ook m.b.t. uw vak.

Wat komt er in dit *Schriftbulletin* aan bod

1. Wat speelt er?

- Stand van zaken herijking kennisbasis – Ilse van der Palen
- Vaststellen van de definitieve conceptkerndoelen Nederlands
- Conferentie Gouda (11 april 2025)

2. In gesprek

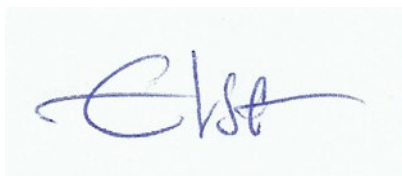
- Schriftonderwijs. Visie op de kern van het vak (6). Wat is nieuw?
- Nieuwe begrippen: oproep tot feedback

3. Overige informatie, waaronder de jaarlijkse boekenlijstgegevens, eventueel met toelichting.

1

Wij maken u nu al graag attent op de conferentie Schrijfonderwijs van 10 april 2026. Locatie: Driestar Hogeschool te Gouda. U leest daar t.z.t. meer over op www.conceptthink.nl, maar reserveer nu vast de datum: 10 april 2026!

Met vriendelijke groeten,

Else Kooijman-Thomson, auteur

Sijf Bergervoet, uitgever

Uitgeverij Cantal
Felix Timmermanslaan 40
5242 EJ Rosmalen
T: 073 5236280
E: info@cantal.nl
W: www.cantal.nl

Wat speelt er?

Stand van zaken herijking kennisbasis

Ilse van der Palen

Sinds het verschijnen van het vorige schriftbulletin (december 2024) heeft het kernteam Nederlands verder gewerkt aan de herijking van de kennisbasis. De karakteristiek is afgerond en het toelichtingsdocument hierbij is gepubliceerd. Reeds gedeelde documenten zijn te vinden bij de 'Downloads' op de website [10voordeleraar](#).

Bovendien is er een digitale oploop geweest, waardoor het voor geïnteresseerden mogelijk was direct door leden van het kernteam te worden bijgepraat over de stand van zaken.

Momenteel legt het team de laatste hand aan het raamwerk dat wordt gebruikt om de inhoud te structureren en ze te verdelen over de diverse domeinen van de kennisbasis. Dat raamwerk volgt grotendeels de indeling en terminologie van de definitieve conceptkerndoelen van SLO, dus met de domeinen Taal, Communicatie en Literatuur als hoofdstructuur en per domein uitwerkingen van de vakinhoud, vakdidactiek en eigen vaardigheid. Bij de uiteindelijke herijking krijgt dit meer vorm. Daarover later meer...

Wil je op de hoogte blijven? Meld je dan aan voor de [nieuwsbrief](#) van 10voordeleraar!

Wat speelt er?

Vaststellen van de definitieve conceptkerndoelen Nederlands

Else Kooijman-Thomson

Op 17 april 2025 (Redactie 2025) zijn – na een aanvullende opdracht van het ministerie - de herziene definitieve conceptkerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde (verder benoemd als ‘de kerndoelen’) én de herziene functionele kerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde gepubliceerd. Nu start het ministerie van OCW een traject om de kerndoelen vast te leggen in wet- en regelgeving.

Mariëlle Paul – Staatssecretaris Funderend Onderwijs en Emancipatie - is voornemens om de kerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde in te laten gaan vanaf schooljaar 2026-2027. Het ministerie zal ook aangeven hoeveel tijd scholen krijgen voor een goede implementatie van de nieuwe kerndoelen.

SLO ontwikkelt de komende jaren leerlijnen.

- Kerndoelenboekje met de [definitieve conceptkerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde](#).
- Kerndoelenboekje met de [functionele kerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde \(definitief concept\)](#).

In de herziene versie (april 2025) zijn de kerndoelen anders geclusterd en benoemd. Het zijn er nu negen.

- Het ‘Overzicht kerndoelen’ geeft onder ieder hernoemd kerndoel een opsomming van de oorspronkelijke kerndoelen.
- In de beschrijving van de kerndoelen (1A, 1B enzovoort) dienen de oorspronkelijke doelzinnen als kerndoel.
- De rubriek ‘Het gaat hierbij om...’ is gehandhaafd.
- De rubriek ‘Te denken valt aan...’ met de voorbeelden, is komen te vervallen.

Deze opsomming beperkt zich tot die kerndoelen waar schriftonderwijs in is opgenomen. De nummering en formulering van de versie uit september 2024 staat erbij.

Deze opsomming beperkt zich tot die kerndoelen waar schriftonderwijs in is opgenomen. De nummering van de versie uit september 2024 staat erbij

Voor schriftonderwijs is kerndoel 3 het belangrijkste.

Kerndoel 3 – De leerling produceert teksten.

- 3A Doelgericht spreken en schrijven
- 3B Creatief taal gebruiken
- 3C Schrijven om te leren

3A

Kerdoel 3A gaat over de communicatieve functie van schrift, de rechter bol in het schriftmodel. Kerndoel 3 bevat de vorm van schrifttekens, schrift en tekst, zoals beschreven in *Pak je pen en toetsenbord paragraaf 1.2 – Communicatieve functie*. In de hoofdstukken 6 t/m 10 leer je hoe je de niveaus van leesbaarheid aan leerlingen kunt leren.

Kerdoel 3 – De leerling produceert teksten.

3A Doelgericht spreken en schrijven. De leerling spreekt en schrijft afgestemd op doel, publiek en context (was kerndoel 5).

Het gaat hierbij onder meer om:

- [vo] inzetten en uitbreiden van kennis over de vorm van teksten: tekstsoorten, tekststructuren, verteltechnieken;
- schrijven op letter-, schrift- en tekstniveau met een leesbaar handschrift en typschrift, en verstaanbaar spreken;
- reviseren van tekst met het oog op doelgerichte communicatie: taalgebruik en taalverzorging.

Te denken valt aan:

- een tekst reviseren op basis van feedback.

3C

Kerdoel 3C gaat over de intern reflectieve functie van schrift, de linker bol in het schriftmodel. Je kunt daarbij denken aan aantekeningen noteren of een tijdbalk maken bij geschiedenis. Voor die intern reflectieve functie heb je een geautomatiseerd schriftproces nodig (zowel bij handschrift als typschrift) zoals beschreven in *Pak je pen en toetsenbord paragraaf 1.2 – Intern reflectieve functie*. In de hoofdstukken 3 t/m 5 leer je hoe je leerlingen het schriftproces kunt aanleren en hoe ze kunnen oefenen om het te automatiseren.

4

Kerdoel 3 – De leerling produceert teksten.

3C Schrijven om te leren. De leerling schrijft om tot kennisopbouw of begrip te komen.

Het gaat hierbij onder meer om:

- weergeven van hoofd- en bijzaken, indrukken en vragen bij gelezen, bekeken of beluisterde inhoud;
- verwoorden, onderbouwen en ordenen van gedachten, verworven inzichten en kennis in tekst of schema;
- inzetten en uitbreiden van school- en vaktaal;
- schrijven op letter-, schrift- en tekstniveau met een leesbaar handschrift en typschrift.

2A, 2B, 6A, 9B

In de Kerndoelen 2A en 2B, 4A, 6A en 9B - in de vorige versie respectievelijk 3, 4, 9, 12 en 19 - speelt leesbaarheid op tekstniveau een belangrijke rol. Dat is verwoord met verschillende begrippen: aandachtig kijken (2A), de vorm van tekst (2B), de relatie tussen vorm en betekenis van taal (6A) en typografie, visuele elementen: illustraties en vormgeving (9B).

Dit is voor typschrift beschreven in hoofdstuk 10 van *Pak je pen en toetsenbord* en de internettoepassing VÉT die ook onderdeel is van www.pakjepen.nl.

Voor handschrift is dit beschreven in de kopjes 'Passend vorm geven' (hoofdstuk 7 t/m 10) en in de leskaarten en werkbladen van hoofdstuk 13 (zie www.pakjepen.nl).

Kerdoel 2 – De leerling begrijpt teksten

2A Luisteren en lezen met begrip: De leerling toont begrip van zakelijke en literaire teksten.

2B Luisteren en lezen met diep begrip: De leerling evalueert en reflecteert op zakelijke en literaire teksten.

Kerdoel 6 – De leerling toont inzicht in taal als systeem

6A Vorm en betekenis beschouwen: De leerling beschouwt de relatie tussen vorm en betekenis van taal.

Kerdoel 9 – De leerling toont inzicht in literatuur

9B Literaire genres: De leerling toont inzicht in genrekenmerken van literatuur.

3B, 7A

In kerndoel 3B speelt experimenteren en in kerndoel 7A (in de vorige versie 6 en 14) speelt verkennen een belangrijke rol om te onderzoeken en om de eigen creativiteit en het uiten van de eigen identiteit naar boven te halen.

Voor schriftonderwijs gaat het om experimenteren met de visuele vorm van tekst (3B) en het eigen talige repertoire (7A). In *Pak je pen en toetsenbord* vind je dit door het hele boek terug, bijvoorbeeld in experimenten met de criteria voor regelmaat (hoofdstuk 8), met de bladligging (hoofdstuk 9) en bij tekstopmaak (hoofdstuk 13 op www.pakjepen.nl).

5

Kerdoel 3 – De leerling produceert teksten

3B Creatief taal gebruiken: De leerling gebruikt taal op een creatieve manier.

Kerdoel 7 – De leerling verkent het gebruik van taal

7A Talige identiteit: De leerling verkent hoe je met taal uiting geeft aan identiteit.

1A, 1B, 2C, 7B, 8A, 6Cvo, 9B

In de kerndoelen 1A, 1B, 2C, 7B, 8A, 6Cvo en 9B – in de vorige versie respectievelijk 1, 2, 8, 15, 16po, 16vo en 19po - spelen een rijke taalomgeving en Taal in andere leergebieden de hoofdrol. Voor hun ontwikkeling hebben leerlingen een taalomgeving met diverse en rijke teksten van goede kwaliteit nodig.

Dat geldt ook voor o.a. de visuele vorm – leesbaarheidsniveau 3 - van de teksten. Denk daarbij aan de karakteristieke tekstopmaak van een prentenboek waarin tekst en beeld met elkaar zijn verweven, aan een jeugdboek met een lettergrootte en regellengte die zijn afgestemd op de leesvaardigheid van de leerling, of aan een leerboek waarin de informatie overzichtelijk is gerangschikt.

Ook handgeschreven teksten kunnen inspireren, zoals jouw bordaantekeningen, infographics, mindmaps, tijdbalken, lijstjes en verhalen. Door leerlingen met goede voorbeelden in aanraking te brengen en door deze te bespreken, leren leerlingen teksten te duiden aan hun uiterlijke structuur. Dat leert hen de vaktaal om hun eigen teksten bewust passend vorm te geven. Dat bevordert de vaardigheid en de durf om te schrijven. Zo draagt schriftonderwijs bij aan het behalen van deze kerndoelen.

Kerdoel 1 – De school stimuleert de taalcompetentie van leerlingen

1A Taal en leesomgeving: De school zorgt voor een rijke taal- en leesomgeving.

1B Taal in de leergebieden: De school stimuleert de taalontwikkeling van de leerling in alle leergebieden.

Kerdoel 2 – De leerling begrijpt teksten

2C Bronnen verkennen: De leerling verkent de betrouwbaarheid van verschillende bronnen.

Kerdoel 6 – De leerling toont inzicht in taal als systeem

6C Zakelijke tekstgenres: De leerling toont inzicht in zakelijke tekstgenres.

Kerdoel 7 – De leerling verkent het gebruik van taal

7B Taalvariatie en taalverandering: De leerling verkent taalvariatie en taalverandering in het Nederlandse taalgebied.

Kerdoel 8 – De leerling doet ervaring op met literatuur

8A Leesvoorkeur: De leerling ontwikkelt een eigen leesvoorkeur.

Kerdoel 9 – De leerling toont inzicht in literatuur

9B Literaire genres: De leerling toont inzicht in genrekenmerken van literatuur.

5A

Kerdoel 5A – voorheen was dit kerndoel 11 - noemt evalueren, reflecteren, omgaan met feedback en leerdoelen formuleren voor taalactiviteiten. Als onderdeel van schrijven geldt dit uiteraard ook voor schriftonderwijs. In *Pak je pen en toetsenbord* en *Portfolio, pen en toetsenbord* evalueer je je werk aan de hand van kijkwijzers.

Voor leesbaarheid op tekstniveau is een rubric ontwikkeld : Indicatoren voor je leeropbrengst. Je vindt deze op www.pakjepenn.nl onder hoofdstuk 10 van *Pak je pen en toetsenbord*. Een rubric geeft je inzicht in wat er van je verwacht wordt en hoe je beoordeeld wordt. De rubric maakt ook je leerontwikkeling zichtbaar.

6**Kerdoel 5 – De leerling ontwikkelt zich als bewuste taalgebruiker**

5A Reflecteren op taalactiviteiten: De leerling reflecteert op het proces en evalueert het product van een taalactiviteit.

Bronnen:

SLO. (april 2025). *Definitieve conceptkerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde*. Herziene versie 2025. SLO.

Bronnen

Redactie. (2024, 20 december). *Aanvullende werkopdracht OCW aan SLO voor aanpassen kerndoelen*. Actualisatie kerndoelen Nederlands. SLO.

[Aanvullende werkopdracht OCW aan SLO voor aanpassen kerndoelen | Actualisatie kerndoelen Nederlands | SLO](#)

Redactie (2025, 17 april). *Kerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde gepubliceerd*. SLO. [Kerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde gepubliceerd | Actualisatie kerndoelen Nederlands | SLO](#)

Wat speelt er?

Verslag Conferentie Gouda

Sjef Bergervoet

Op vrijdag 11 april 2025 vond op pabo De Driestar in Gouda de vijfde conferentie over schrijven plaats met de titel 'Schrijven maakt leerlingen digi-taal-vaardig'. Handschrift, typschrift, het stellen van teksten en wat kunstmatige intelligentie daarvoor kan betekenen, stonden centraal.

Tijdens het interessante ochtendprogramma was er aandacht voor schrijven als complex, cognitief proces, schrijven in tijden van Artificial Intelligence (AI) en voor de vraag hoe het schrijfonderwijs om kan gaan met AI.

❖ Marjolein van Buuren MSc lichtte toe welke kansen en uitdagingen er zijn in het begeleiden van handschriftontwikkeling. Zij beschreef een effectieve aanpak van schriftproblemen:

- *Leer het kind wat handschrift leesbaar maakt.*
- *Geef bij het oefenen één spelregel mee.*
- *Oefen dat zonder andere cognitieve belasting.*
- *Geef feedback:*
 - *Bevestig wat goed gaat.*
 - *Doe het goed voor als het (nog) niet goed gaat.*
- *Evalueer samen het werk.*

Marjolein lichtte de toehoorders aan de hand van het model van o.a. Berninger et al. (2002) toe hoe complex het cognitieve proces van schrijven is. Ook zij benoemde de drie niveaus van schrift (Tekens/letter, schrift en tekst). Zij sloot haar lezing af met het benadrukken van het belang van vloeiend lezen én vloeiend schrijven voor de kerndoelen.

- ❖ Prof. Dr. Els Stronks gaf de toehoorders een inkijkje in de wereld van schrijven en AI, i.c. 'chatbots' als o.a. ChatGPT en DeepSeek. Chatbots gebruiken de 'rekenkracht' van de computer. Ze werken op basis van de voorspelbaarheid van (groepjes) letters, zogenaamde tokens. De gebruiker formuleert een vraag - een 'prompt' - waar de chatbot antwoord op geeft. Dat maakt hen voor het maken van reproductieve teksten zeer geschikt. Ze putten immers uit een grote hoeveelheid bestaande teksten die ze door training verwerven. Nadeel is wel je alleen krijgt waar de chatbot op is getraind. Training kent derhalve nog een nadeel, namelijk: manipulatie. Zo kan de Chinese chatbot DeepSeek geen informatie verstrekken over de studentenopstand in China eind jaren '80. Een Chatbot is dus geen zelfstandig functionerende intelligentie. Voor het produceren van nieuwe woorden (regelneef, doemdenker) en/of creatieve teksten (De Blauwbilgorgel) is een chatbot niet toegerust. Onderwijs in schrijven kan zich dus waarschijnlijk het beste richten op het maken van creatieve, originele, meer persoonlijke teksten die ons menszijn uitdrukken. Dat is voor een chatbot niet weggelegd.
- ❖ In haar lezing benadrukte Emmy Stevens MA het belang van kennis van, vaardigheid in en reflectie op (het gebruik van) generatieve AI zoals chatbots. Immers, in het huidige onderwijs wordt een steeds groter beroep gedaan op die Digitale geletterdheid.

Leerlingen, docenten en ouders moeten over de kennis en vaardigheden beschikken om generatieve AI verantwoord te kunnen gebruiken en kritisch te reflecteren op het resultaat. Of, zoals zij in een bijdrage aan de 37^e HSN-Conferentie al als conclusie trok:

‘In een wereld die gedomineerd wordt door digitale media biedt het schoolvak Nederlands een onmisbare basis voor het ontwikkelen van de kennis, vaardigheden en kritische reflectie die nodig zijn om hier effectief in te navigeren.’

In de plenaire discussie is gesproken over de nadruk die al jaren ligt op functioneel schrijven terwijl er een groeiende behoefte is aan eigen creatieve inbreng en het belang van schrijven bij het denken steeds meer wordt onderkend. Ook werd naar voren gebracht dat vo leerlingen schrijven leuker vinden dan lezen, maar dat het zo lastig is te beoordelen. Het ontbreekt nog aan criteria en vergt veel tijd. Positieve waardering motiveert leerlingen.

Uitgesproken werd dat de kerndoelen een helpend kader moeten bieden om te komen tot samenhangend, betekenisvol, rijk en actief onderwijs. Lezen en schrijven zouden meer in samenhang moeten worden onderwezen, waarbij kennis en ambachtelijkheid, maar ook persoonlijke inbreng zouden moeten groeien. Experimenteren zou daarbij cruciaal zijn naast hoge verwachtingen.

’s Middags konden deelnemers kiezen uit drie kennissessies:

Prof. Dr. Milene Bonte: Dyslexie, de hersenen en vroege signalering van leesproblemen.

Dr. Marco van de Ven: Ontwikkeling schrijfvaardigheid in het po.

Ilse van der Palen MA: Kansen voor schriftonderwijs binnen het leergebied Nederlands in het po, vo en op de pabo.

8

Daarnaast konden de deelnemers zelf aan de slag in workshops:

Else Kooijman MEd: Leesbaarheid op tekstniveau.

Prof. Dr. Els Stronks: De leerling als schrijver.

Drs. Inge Jansen en Drs. Katinka de Croon: Kansen voor meertaligheid in het schrijfonderwijs.

Gerda Broekstra en Marion van der Meulen: Onleesbaar handschrift zet leerlingen op achterstand.

Dr. Henny van der Meijden: Typ jij blind? Aan de slag in het basisonderwijs

Marianne Soeten: handschriftverbetering en schrifteducatie in het vo.

De datum en de locatie van 2026 zijn inmiddels bekend.

Datum: 10 april 2026

Locatie: Hs. Driestar te Gouda

Reserveer die datum!!

In gesprek**Schriftonderwijs - een visie op de kern van het visie (6). Wat is nieuw?***Else Kooijman*

Bas Hoorn (2025) stelt:

‘Een visie is niet alleen een ideaalbeeld van de toekomst, maar ook een krachtig instrument dat je helpt om je doelen te bereiken. Het fungeert als een kompas.’

Een breed gedragen visie ‘bevordert samenwerking en teamwerk [en] draagt bij aan tevredenheid en betrokkenheid’. Een vakvisie legt dus de kijker op het vak uit, binnen de context van onderwijs en samenleving. En omdat onderwijs en samenleving voortdurend veranderen, ontwikkelt een visie zich ook voortdurend. Daarom is de visie op de kern van ons vak inmiddels toe aan zijn zesde versie.

Directe aanleiding voor deze update vormde de beschrijving van de drie niveaus van leesbaarheid – de kern van ons vak - in de kerndoelen. Ik heb de niveaus nogmaals voorgelegd aan alle collega’s, feedback verzameld en verwerkt. Dan beschikken we immers over een eenduidige beschrijving van ons vak en van de gehanteerde begrippen.

Aanpassing in visie 6 ten aanzien van leesbaarheidsniveau 1 en 2

Samenvattend: identificatie op het niveau van de tekens wil zeggen dat alle tekens (kleine letters, hoofdletters, cijfers en symbolen) zonder twijfel herkenbaar zijn, zowel in hun context (bijvoorbeeld een tekst of berekening) als wanneer ze op zichzelf staan (bijvoorbeeld een postcode, formule of lotnummer). De criteria voor leesbaarheid 1 (identificatie) luiden als volgt:

- Elk teken is grafisch eenduidig en bevat het skelet: de correcte afwisseling van rechte en gebogen lijndelen volgens de grondvorm.
- Tekens (kleine letters, hoofdletters, cijfers en symbolen) worden functioneel correct toegepast volgens de regels van de vakken (taal, rekenen en wiskunde, exacte vakken e.a.), ook als ze op zichzelf staan.

9**Aanscherping visie 6 ten aanzien van leesbaarheidsniveau 2**

De criteria voor leesbaarheid 2 (regelmaat) luiden daarom:

- Schriftgrootte
 - De lettergrootte past bij de regelafstand zodat er voldoende interlinie is voor een goede regelscheiding.
- Regelvoering
 - Tekens staan op een denkbeeldige grondlijn, rompen/kapitalen even hoog.
- Hellingshoek
 - Alle tekens staan rechtop of even schuin.
- Verhouding
 - Lussen en stokken steken voldoende zichtbaar boven en onder de romp uit maar niet zoveel dat ze een andere regel raken (goede regelscheiding).
- Spaties
 - Letterspaties (woordverband) en grotere woordspaties (zinsverband) zijn regelmatig.

Aanpassing visie 6: overkoepelende terminologie

De keuze voor overkoepelende terminologie is bewust omdat de termen dan opgaan voor alle drie de domeinen: handschrift, typschrift en letteren. In tabel 1 zijn de elementen van elk domein gespecificeerd om ze goed te kunnen vergelijken.

Als voorbeeld: spatiële ordening is voor alle domeinen hetzelfde (van links naar rechts/van boven naar beneden). De houding van de hand verschilt echter per taak en per domein.

	Elementen	Handschrift	Typschrift	Letteren
Proces	Houding	Zittend / staand		
	Schrijfbeweging	Progressie en inscriptie	Beweging over de verschillende toetsenrijen	Progressie en inscriptie
	Handhouding schrifttaak	Dominante hand Drie- of vierpuntsgreep, 1 ^e of 2 ^e webspace	Beide handen Zwevende houding polsen en handen	Dominante hand Greep aangepast bij materiaal en taak
	Neventaken	Ondersteunende hand Fixeren, markeren, transporteren	Dominante of beide handen Muizen, sneltoetsen	Ondersteunende hand Balans, fixeren, markeren, transporteren
	Positie drager	Verticaal, horizontaal, plaats en ligging	Verticaal, horizontaal, plaats en ligging/stand	Verticaal, horizontaal, plaats en ligging
	Traject	Vaste route voor cijfers, letters en tekens	Vaste locatie van de toetsen	Ductus
	Tempo	Aantal tekens per minuut	Aantal aanslagen per minuut	Naar behoefte, passend bij de taak
Vorm	Spatiële ordening	Schrijfrichting en regels		
	Vorm van schrifttekens	Identificeerbare tekens, cijfers, letters	Keuze identificeerbare letterfonts	Formeel / informeel Leesbaar of abstract schrift
	Vorm van schrift	Regelmaat binnen woorden en zinnen	Regelmaat van het font	Regelmaat binnen woorden, zinnen of bewust doorbroken regelmaat
	Vorm van tekst	Ordelijke opmaak van een tekst qua • ruimtelijke indeling (marges, kolommen, regellengte, interlinie, witregels, uitlijnen, regelval en afbreken, inspringen) • structuur (koppen en paragrafen, opsommingen, aanvullende teksten) • accentuering (lettertypen, formaat, kleur, letteropmaak) • beeldgebruik (functioneel, illustratief, decoratief)		
Materiaal	Meubilair	Zittend/staand		
	Gereedschap	Potlood, roller- of vulpen, gelpen, balpen, stift, krijt, smart- of digipen	Toetsenbord, muis	Alle grafische en andere materialen
	Medium	Grafiet, inkt, gel, pasta, krijt	Printer inkt, digitale verschijning	Alle media
	Drager	Papier, krijtbord, whiteboard, flipover, tablet, digibord	Tablet, screen, beeldscherm	Papier, perkament, glas, muur, steen, hout, tablet, huid, ...
	Liniatuur	Grondlijn, extra hulplijnen, ruitjes, puntjes.	Raster	Grondlijn, extra hulplijnen, ruitjes, blanco...
	Formaat	Alle formaten		

Tabel 1 Overeenkomsten en verschillen tussen handschrift, typschrift en letteren

Toevoeging in visie 6: Niveaus van leesbaarheid voor rekenen en wiskunde

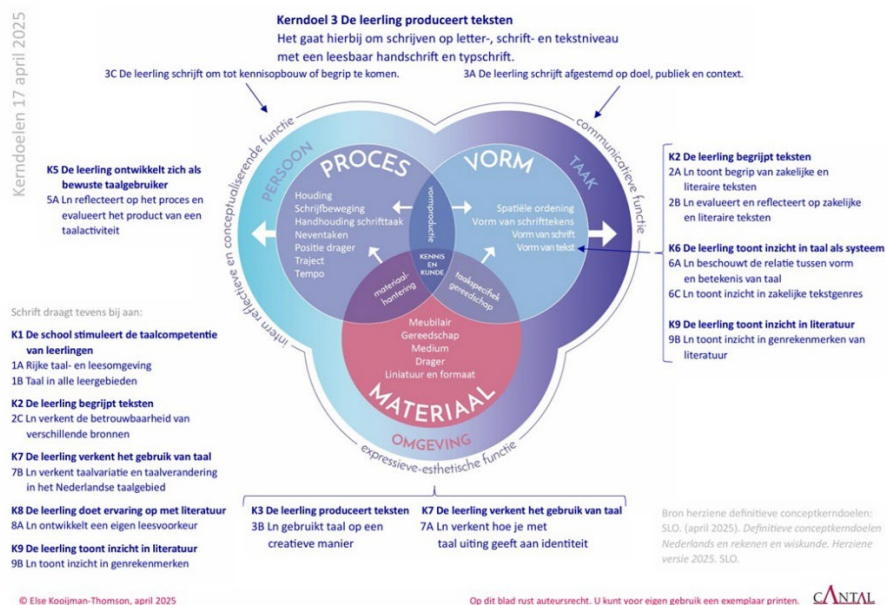
Omdat leesbaarheid in alle exacte vakken cruciaal is, is in tabel 2 uitgewerkt hoe de drie niveaus van leesbaarheid van toepassing zijn op rekenen en wiskunde en de exacte vakken.

Leesbaarheid niveau 1: tekens – identificatie – coderen/decoderen		
<i>Alleen met identificeerbare -zonder twijfel herkenbare- tekens kun je rekenwerk decoderen/lezen/ontcijferen.</i> <i>Onduidelijke cijfers en tekens kunnen leiden tot foutieve informatie overdracht of misconcepties.</i>		
Criteria	Elk teken is grafisch eenduidig en bevat een correcte afwisseling van rechte en gebogen lijndelen volgens de grondvorm.	Denk aan het leren schrijven van cijfers en reketekens. Later aan het leren schrijven van symbolen en bijvoorbeeld Griekse letters.
	Tekens (kleine letters, kapitalen, cijfers en symbolen) worden functioneel correct toegepast volgens de regels van de vakken (rekenen en wiskunde, exacte vakken), ook als ze op zichzelf staan.	Dit 'op zichzelf staan' vind je heel vaak terug in rekenwerk en in formules. Denk bijvoorbeeld aan meetkunde/driehoeken: het correct gebruiken van hoofdletters voor de hoeken en kleine letters voor de zijden.
Leesbaarheid niveau 2: schrift – regelmaat – tempo		
<i>Alleen regelmatig schrift -regelmatige getallen, sommen en formules- is vlot leesbaar zodat je focust op het rekenen.</i>		
Criteria	Schriftgrootte	Denk bijvoorbeeld aan regelmaat in de grootte van cijfers en van letters, maar ook in het schrijven van cijfers met verschil in grootte volgens de vakregels bijvoorbeeld in maten ($2m^2$) of sub- en superscript in scheikundige formules.
	Regelvoering	Denk aan het overzichtelijk plaatsen van tekens in ruitjes, vakjes of op (denkbeeldige) regels zodat je de opgaven correct leest.
	Hellingshoek	Denk aan regelmatig en niet schots en scheef schrift.
	Verhouding	Denk aan de verhouding tussen de cijfers, symbolen en de letters in sommen en formules.
	Spaties	Correcte spaties zodat getallen als eenheid en niet als een reeks losse cijfers gelezen worden.
Leesbaarheid niveau 3: tekst – orde – begrip		
<i>Juist bij rekenwerk van de exacte vakken is visuele orde belangrijk: overzichtelijke berekeningen en formules en overzichtelijk rekenwerk als geheel bevorderen transparantie en begrip.</i> <i>Vooral als bewijs voerende berekeningen meerdere regels omvatten.</i>		
Criteria	Ruimtelijke indeling	Denk bijvoorbeeld aan rechte rijtjes sommen of kolomsgewijze berekeningen met eenheden, tientallen etc. recht onder elkaar.
	Structuur zichtbaar maken met accentuering	Denk bijvoorbeeld aan een overzichtelijke indeling met het lesnummer voor de kantlijn en een vast aantal regels overslaan tussen opgaven.
	Beeldgebruik	Denk aan het schrijven van getallenlijnen, het strookmodel, tabellen zoals de verhoudingstabel en het metriek stelsel, grafieken, schema's, ...

Tabel 2. Drie niveaus van leesbaarheid voor rekenen en wiskunde (en alle exacte vakken).

Toevoeging in visie 6: De kerndoelen

In de visie is een paragraaf over schriftonderwijs in de kerndoelen opgenomen. Vlak daarop is echter de 2^e versie van de definitieve conceptkerndoelen (de kerndoelen) gepubliceerd. De aanpassingen die daaruit voortvloeien zijn inmiddels doorgevoerd.

U kunt dit model – Figuur 7 van de visie - downloaden van www.cantal.nl.

Toevoeging in visie 6: Belangrijke begrippen

In het kader van de curriculumontwikkeling (2018) is een begrippenlijst voor het leergebied Nederlands opgesteld die onverkort geldt voor de beschrijving van de kerndoelen (2023, 2024, 2025). Omdat schriftonderwijs deel uitmaakt van schrijven in het leergebied Nederlands, geven de definities ook aspecten van schrift en schriftonderwijs weer. Die begrippen zijn opgenomen in visie 6. Waar nodig benoem ik expliciet hoe ze ook voor schriftonderwijs gelden. De begrippen die voorzien zijn van een * worden al in de visie gebruikt. Ik leg de begrippen graag aan u voor in de rubriek 'In gesprek. Nieuwe begrippen: een oproep tot feedback'.

Titel

Met ingang van versie 6 is de titel *Handschriftonderwijs en schrifteducatie* vervangen door *Schriftonderwijs*. Die keuze licht ik graag toe.

In 2018 diende de kennisbasis Handschrift volledig te worden herzien. De communicatieve en interne reflectieve functies van schrift én het domein typeschrift moesten erin opgenomen worden. Tevens moest er een visie beschreven worden met een model. Omdat de naam Handschrift de inhoud van het vak niet meer dekte, diende het netwerk na te denken over een nieuwe naam. Dat werd *Handschriftonderwijs en schrifteducatie*.

Een aantal collega's was huiverig om de term 'handschrift' los te laten. Zou het vak dan niet verdwijnen? En alle overige onderdelen, zoals typeschrift, kalligrafie, schriftgeschiedenis, zouden dan vallen onder de term 'schrifteducatie'. En zo kreeg ons kleine vak de langste naam van alle pabo vakken. Nu handschrift en typeschrift expliciet genoemd worden in de kerndoelen, kunnen we die huiver loslaten.

De term schriftonderwijs dekt de drie domeinen handschrift, typeschrift en letteren. Ook onderdelen als schriftgeschiedenis, schriftmaterialen enzovoort, vallen eronder.

Daarnaast verdient de term 'onderwijs' de voorkeur boven 'ontwikkeling'. 'Ontwikkeling' is een pedagogische term die vooral in de jaren '90 van de vorige eeuw opgang maakte. 'Ontwikkeling' betekent 'tot wasdom komen', 'doen uitgroeien', 'doen ontstaan'. Een ontwikkeling voltrekt zich langzaam en procesmatig. De term 'onderwijs' verwijst naar het 'systematisch, volgens aangenomen beginselen, georganiseerd overbrengen van elementaire en uitgebreide kennis en kunde door daartoe aangestelde, bevoegde leerkrachten'. Onderwijs is onze 'core business'. Door deze term te omarmen, sluiten we ook aan bij de namen van andere vakken: bewegingsonderwijs, beeldend onderwijs.

U kunt visie 6 downloaden van www.cantal.nl

Dank

Tijdens de conferentie in Gouda is visie 6 op de kern van het vak gepresenteerd. Ook op deze plek wil ik de feedbackgevers speciaal danken: Marjolein van Buuren, Marie Claire van Busschbach, Liesbeth Groen-Flinterman, Barbara Klaassen-Poyck, Annemiek Ram, José Riepstra, Anouk Valkenburg, Femke Wind-Winkels en Sabrine van Everdingen.

Bronnen:

Kooijman-Thomson, E. (2025). *Schriftonderwijs. Een visie op de kern van het vak (6)*. Cantal.
Hoorn, B. (geraadpleegd 2025, 19 februari). *Wat is een visie? Een simpele uitleg*. Timension.
[Wat is een visie? Een simpele uitleg | Timension](#)

In gesprek

Nieuwe begrippen: oproep tot feedback

Else Kooijman

Sommige begrippen van het leergebied Nederlands die gebruikt worden in de kerndoelen (2023, 2024, 2025) gelden ook voor schriftonderwijs. Die begrippen zijn door mij ook in visie 6 gebruikt.

Over deze definities gaan we graag in gesprek.
Heb je opmerkingen, aanvullingen, suggesties?
Wij stellen jouw feedback bijzonder op prijs!

De begrippen

*De begrippen met * worden in de visie gebruikt.*

Geletterdheid*

Het vermogen om te lezen, te schrijven, informatie te begrijpen en doelgericht te gebruiken (De Jong et al., 2019).

Genre

De wijze waarop een tekst georganiseerd is (inhoud, vorm, stijl) om een communicatief doel te bereiken. Voorbeelden van genres zijn een verhaal, een verslag en een betoog (De Jong et al., 2019). Denk bij organisatie van de vorm ook aan de visuele vorm.

Lineaire tekst*

Een tekst die zich kenmerkt door een hiërarchische, chronologische structuur en heldere opbouw (inleiding-kern-slot) (De Jong et al., 2019).

De zinnen sluiten op elkaar aan, de tekst loopt visueel door en wordt van begin tot eind gelezen. Voorbeelden zijn een roman, een verhaal, een brief of mail.

Meertaligheid

De talen, taalvariëteiten of de woorden en uitdrukkingen uit verschillende talen/taalvariëteiten die een persoon passief en/of actief beheerst (De Jong et al., 2019).

Deze verschillende talen kunnen gebruik maken van verschillende schriftsystemen, bijvoorbeeld Arabisch schrift, Cyrillisch schrift of een Chinees of Japans schrift in combinatie met ons Westerse schriftsysteem (het Latijnse alfabet).

Schrift*

Het geheel van tekens, cijfers en formules die [sic] gebruikt kunnen worden om tekst schriftelijk (met handschrift of typeschrift) te produceren met de bedoeling om gesproken taal, gegevens en gedachten herkenbaar vast te leggen, te bewaren en over te brengen (De Jong et al., 2019).

Schriftbewustzijn

De expliciete kennis over schrift en het inzicht hoe schrift wordt geleerd en gebruikt, en het bewust omgaan met schrift. Schriftbewustzijn draagt bij aan het kunnen sturen van het eigen proces om een schriftsysteem te leren.

Vergelijk de definitie van Taalbewustzijn

De expliciete kennis over taal en het inzicht in hoe talen worden geleerd en gebruikt, en het bewust omgaan met taal. Taalbewustzijn draagt bij aan het kunnen sturen van het eigen proces om een taal te leren (De Jong et al., 2019).

Schrifthandeling*

De handeling (proces) die een schrijver uitvoert om schrift, van tekens tot tekst met een bepaald uiterlijk (vorm) via schriftgereedschap op een drager te zetten (materiaal).

Schriftmotivatie

Datgene wat aanzet tot schrijven: schrijven ter ontspanning en aandacht voor schrift om te genieten van esthetisch schriftgebruik.

Vergelijk de definitie van Leesmotivatie

Datgene wat aanzet tot lezen: lezen ter ontspanning, om kennis op te doen over de wereld of om te genieten van esthetisch taalgebruik (De Jong et al., 2019).

Schriftnorm

Opvattingen van schriftgebruikers over hoe het hoort in handschrift, typeschrift of letteren.

Vergelijk de definitie van Taalnorm

Opvattingen van taalgebruikers over hoe het hoort in de taal (De Jong et al., 2019).

Schriftontwikkeling* en taalontwikkeling

Taalontwikkeling is het uitbreiden en versterken van de taalbasis die bestaat uit kennis van de wereld, het begrijpen van taal, het produceren van taal en de woordenschat. Er zijn binnen de taalontwikkeling grote verschillen tussen leerlingen. Er zijn ook fasen in de taalontwikkeling die meer instructie en begeleiding behoeven dan andere fasen (De Jong et al., 2019).

In dit kader maakt schriftontwikkeling deel uit van het produceren van taal.

Schriftplezier

De waarde van schrift ontdekken door plezier te ervaren bij het kijken naar teksten en bij het zelf willen schrijven.

Vergelijk de definitie van Leesplezier

De waarde van lezen ontdekken door plezier te ervaren bij het kijken/luisteren naar teksten, zowel proza als poëzie, en door zelf te willen (voor)lezen (De Jong et al., 2019).

Schriftstatus

De positie die een schriftsysteem inneemt in een bepaalde gemeenschap en de waardering die aan dat schrift wordt toegekend door de (inter)nationale gemeenschap.

Vergelijk de definitie van Taalstatus

De positie die een taal inneemt in een bepaalde gemeenschap en de waardering die aan die taal wordt toegekend door de (inter)nationale gemeenschap (De Jong et al., 2019).

Schriftsysteem*

Het geheel van geordende principes met betrekking tot het schrift: de tekens, waar die tekens voor staan (aantallen, concrete personen of voorwerpen, begrippen, klanken) en de ordening van die tekens (in woorden, regels en tekst) om taal grafisch weer te geven.

Schriftvaardigheid*

De mate waarin iemand in staat is om zelf schrift te produceren tijdens een schrijfactiviteit.

Vergelijk de definitie van Beweegvaardigheid

De mate waarin iemand in staat is als beweger deel te nemen aan een beweegactiviteit.

Citaat uit: Nienhuis, J., Van de Merwe, C, (november 2024). *Conceptkerndoelen bewegen en sport. Actualisatie kerndoelen*. SLO.

Schrijven*

Schrijven verwijst zowel naar het stellen waarbij leerlingen leren naar inhoud en vorm teksten te produceren met verschillende communicatieve doelen, als naar de daarvoor benodigde schrifthandeling (handschrift en typeschrift) (De Jong et al., 2019). Denk bij vorm ook aan de visuele vorm die voor de teksten wordt gekozen.

Tekst*

Elke vorm van mondelinge, schriftelijke, digitale en multimodale communicatie, waarmee ideeën, ervaringen, gedachten, gevoelens, meningen en informatie door middel van taal worden weergegeven (De Jong et al., 2019).

16**Tekstconventies***

Specifieke kenmerken van een tekst die betrekking hebben op het communicatieve doel, inhoud, structuur en vorm van een tekst (De Jong et al., 2019).

Denk bij de vorm ook aan de visuele vorm van een tekst.

Vorm (van een tekst)*

De vormgeving van de tekst: de stijl, het plot, de visuele vorm op letter-, schrift- en tekstniveau en de auditieve vorm (De Jong et al., 2019).

Bronnen:

Kooijman-Thomson, E. (2025). *Schriftonderwijs. Een visie op de kern van het vak* (6). Cantal.

Aanschafinformatie**Boekenlijstgegevens m.i.v. 1 juli 2025***

- *Pak je pen en toetsenbord*
Auteur: Else Kooijman
ISBN: 978 94 90681 333
Huidige prijs: € 32,00
Prijs per 1-7-2025: € 33,00
Pak je pen en toetsenbord is een full colour gebonden boek.
- *Portfolio, pen en toetsenbord*
Auteur: Else Kooijman
ISBN: 978 94 90681 401
Huidige prijs: € 32,00
Prijs per 1-7-2025: € 33,00
Portfolio, pen en toetsenbord is losbladig met een 4-gats boring.
Het boek is full colour en wordt geseald verzonden.
- Website www.pak-je-pen.nl
De website is een wezenlijk en integraal onderdeel van de methodieken. Een licentiecode in het boek *Pak je pen en toetsenbord* en/of *Portfolio, pen en toetsenbord* geeft toegang tot het deel van de website dat behoort bij de betreffende titel.
- Internettoepassing www.vormentekst.nl
Licentiehouders van *Pak je pen en toetsenbord* en/of *Portfolio, pen en toetsenbord* hebben gratis toegang tot de internettoepassing Vorm en Tekst, kortweg VÉT. VÉT is een gids voor de opmaak en lay-out van tekst en beeld. In *Pak je pen* en in *Portfolio* zijn opdrachten met VÉT opgenomen.

Voor nadere inhoudelijke informatie: www.cantal.nl.

*De vorige versies van *Pak je pen* (ISBN eindigend op 050) en *Portfolio* (ISBN eindigend op 012) zijn alleen nog op verzoek leverbaar.

*Blijvend
in ontwikkeling*

Het Schriftbulletin nr.5